

Проведений аналіз літературних джерел та власний досвід педагогічної діяльності засвідчив, що хороших результатів у формуванні гуманного ставлення до пацієнтів можна досягти, якщо викладач використовує у професійній діяльності соціально та індивідуально орієнтовані способи впливу на студента. Наведемо їх антономічні пари: наказ (розпорядження, команда) – прохання, рішення – порада, допит – довірлива бесіда, критика – акцент на досягненнях, погроза – проекція результату, ярлик – симпатія, повчання – сприйняття позиції вихованця, втеча від вирішення проблеми – обговорення на рівних, надопіка – накладання повноважень, акцент на особистому успіху – акцент на результаті діяльності. При цьому рекомендується у взаєминах зі студентами поєднувати соціально необхідне та індивідуально вільне [2, с. 33–39].

Моделювання діяльності студентів, при якій головна увага відводиться становленню і розвитку їх особистості як індивідуальності в сукупності когнітивних, емоційних і потребо-мотиваційних характеристик, створює умови для переорієнтації функції викладача із джерела знань на спрямовуючу, виховну та контролюючу функцію. Лекції, що відбуваються на основі діалогової технології мають свою специфіку. Насамперед, на них проходить «добудова» педагогом до цілісного теоретичного рівня тих проблем, які були сформульовані ним і студентами під час семінарських чи лабораторних занять. У цьому випадку лекція стає продуктивною – у студентів виникає власна думка, сумніви, запитання, що сприяє формуванню їх комунікативних умінь та вихованню гуманного ставлення до суб'єктів професійної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітні технології: [навч.-метод. посіб.] / О. Пехота, А. Кіктенко, О. Любарська та ін. / за заг. ред. О. Пехоти. – К.: А.С.К. – 2001. – 256 с.
2. Протироччя шкільного виховання: семь проблем – семь рішень / под ред. М. Щурковой. – М.: «Культура і традиції», 1998. – 96 с.
3. Степанюк А. Конструювання змісту біологічної освіти на основі системного підходу / А. Степанюк, В. Грубінко // Біологія і хімія в школі. – 2006. – № 1. – С. 6–10.

Марина Докторович,

канд. пед. н., доцент,

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

ШКІЛЬНИЙ МОБІНГ: ЗМІСТ, ЧИННИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті аналізуються зміст, чинники та шляхи подолання шкільного мобінгу.

Marina Doktorovych

SCHOOL MOBBING: CONTENTS, FACTORS AND WAYS TO OVERCOME IT

The article provides an analysis of contents and strategies of overcoming school mobbing

Насильство у шкільному середовищі є однією з актуальних соціальних проблем. Ця проблема не обминула як розвинуті країни світу, так і ті, що розвиваються. Зокрема, за даними ООН, у країнах, що розвиваються, від 20 до 65% дітей шкільного віку зазнають насильства [4]. За даними дослідження Інституту соціальної і політичної психології, проведеного у київських школах, 34% учнів були жертвами цькування, 43% – знущалися над однолітками хоча б раз у житті, 13% – були організаторами знущань; 5% учнів піддаються щотижня знущанню у школі. Серед 18–21-річних і 22–42-річних опитаних респондентів 78% пригадали і повідомили, що були жертвами знущань у період навчання у школі. Локальні дослідження, проведені у Миколаївській, Житомирській і Чернівецькій областях також зафіксували високу частку насильства у шкільному середовищі [1].

Проблемою насильства займаються психологи, соціологи, педагоги, юристи. Різні аспекти агресії та насильства, у тому числі – у шкільному середовищі, досліджували такі науковці як: Р. Арон, А. Бандура, Е. Валкер, К. Вільсон, Т. Гарр, Е. Кричевська, Г. Лактіонова, К. Лоренц, І. Малкіна-Пих, Л. Найденова, Д. Олвеус, В. Оржеховська, О. Петрунько, В. Ролинський, І. Хозраткулова, Т. Цюман та ін. Попри численні дослідження, низка аспектів проблеми є недостатньо вивченою, зокрема, насильство на рівні учень-учитель, мобінг в освітньому середовищі, кібер-булінг тощо.

Ситуацію загострюють такі чинники:

– відсутність загальнодержавної програми з протидії насильства у шкільному (молодіжному) середовищі (є лише регіональні програми «Стоп-насильство», які здійснюються у складі загальних комплексних регіональних програм);

- неузгодженість взаємодії певних секторів соціальної роботи (громадські організації «Ла Страда Україна», «Благополуччя дітей», «Жіночий консорціум» та ін. суттєво впливають на розв'язання означеної проблеми);
- недостатня координація діяльності навчальних закладів та соціальних установ (часто через відсутність соціального педагога), ускладнює реалізацію часткових регіональних програм;
- дефіцит методичних програм роботи з кривдниками;
- тенденція замовчувати про випадки насильства (з боку всіх учасників, але з різних причин – жертви, батьків, вчителів, кривдника);
- малий досвід ефективного розв'язання проблеми насильства у професійній практиці та низький рівень професійної компетентності фахівців освітньої та соціальної сфери (соціальний педагог/соціальний працівник, психолог);
- нерозробленість механізму дискваліфікації педагогічних і соціальних кадрів.

Метою статті є аналіз змісту шкільного мобінгу та стратегій його подолання.

Шкільне насильство є неприпустимою формою соціальних відносин, яке відбувається не лише безпосередньо у школі, а й виходить за її рамки, зокрема у позашкільній взаємодії та сучасних комунікативних технологіях. Насильство є свідомим, незаконним аморальним діянням, що здійснюється проти волі людини для досягнення волі тієї людини, яка чинить насильство (кривдник) [3]. Шкільне насильство охоплює всі види насильства (психологічне, фізичне, сексуальне) та здійснюється на рівнях: учень-учень; учень-учитель; учитель-учень. Особливої уваги щодо профілактики насильства заслуговує взаємодія: адміністрація – педагогічний колектив, адміністрація – учні.

Нормативно-правовим забезпеченням реалізації протидії насильству є: Закон України «Про охорону дитинства»; Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»; наказ МОН від 25.12.2006 № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми»; наказ МОН від 23.08.2006 № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх»; «Порядок розгляду звернення та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення», затверджений спільним наказом Міністерства освіти і науки України, МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді від 16.01.04 № 5/34/24/11. Слід зазначити недостатність правової бази, оскільки вона не охоплює коло питань, пов'язаних зі шкільним насильством та не враховує ймовірності насильства на рівні «адміністрація – вчителі», «адміністрація – учні» та через медіа-середовище.

Ознаками шкільного мобінгу є побиття, псування майна, штовхання, стусани, різного роду домагання, погрози, чіпляння тавра, знущання, поширення хибної інформації, застосування різних методів «брудного» піару через сучасні комунікативні технології (посилання анонімних смс загрозливого змісту, агресивне цькування на сайтах, викладення відео з демонстрацією сцен приниження та побиття в «Ю-тубі» тощо; необ'єктивні зауваження та приниження в присутності інших людей, бойкот, соціальна ізоляція). Йдеться не про разові хлопчачі бійки зі швидким примиренням, а про цілеспрямовані, свідомі дії тривалого характеру, метою яких є приниження гідності, психологічний злам опонента, віддання його груповому остракізму.

Проблема загострюється тим, що, по-перше, ці дії часто мають латентну форму і важко відслідковуються, як наприклад кібербулінг, ще важче виявити агресора, оскільки смс-повідомлення та коментарі дозволяють діяти анонімно. Агресора можна підозрювати, але довести його провини доволі непросто. По-друге, близько 40% вчителів ігнорують факт існування дітей – жертв насильства, помічають лише ті випадки, коли ігнорування вже неможливе. Така позиція педагогів сприймається як позитивне підкріплення: провокує кривдника не лише на продовження, а й на розвиток та посилення подібних дій [2, с. 16].

Позитивним, на наш погляд, є те, що педагоги у випадку виявлення насильства, її учасників переадресовують психологам (90% випадків) та соціальним педагогам (56%) [2, с. 19], що свідчить про розуміння значення і визнання вищезазначених фахівців. Утім, слід визнати, що наявні в їх професійному арсеналі засоби є неефективними та потребують перегляду, а зазначені фахівці – підвищення професійної компетентності. Жертвами шкільного мобінгу, зазвичай, стають особи, які спроможні конкурувати із вже наявним лідером; зі стилем поведінки «жертви» (слабкі і жалібні); з розумовими і фізичними вадами та хворобами; так звані «білі ворони», які за своєю поведінкою або зовнішністю різко виділяються серед інших (експресивні, амбітні, яскраво-руді тощо); які не мають досвіду життя у колективі (т. зв. «домашні діти»).

Причини насильства криються в особистісному, соціальному та надособистісному контекстах. Особистісний контекст представлено властивостями та якостями особистості, що обумовлюють роль жертви та агресора (погані комунікативні та соціальні навички, неадекватна самооцінка тощо). Соціальний контекст складають два рівня: сімейні стосунки та відносини з однолітками. Під сімейними стосунками розуміється якість дитячо-батьківських взаємин, стиль виховання та сімейний мікроклімат. Відносини з однолітками розкривають стратегії соціальної взаємодії індивіда (компроміс, переговори, підкорення, конформізм,

нонконформізм тощо) та презентацію себе (бунтівник, дипломат, кат, жертва, революціонер-одинак тощо). Надособистісний контекст характеризується об'єктивними чинниками: природно-кліматичні умови, інформатизація та технократизація соціуму, вік, соціальний статус та соціально-економічний стан (у даному випадку батьків).

Природно-кліматичні умови є одним з факторів виникнення насильства. Так, спека (а через неї жага, алергія та ін.), духота сприяє появі роздратованості, гніву, що збільшує ймовірність агресії. Під інформатизацією та технократизацією соціуму розуміється інформаційне перенасичення та перевантаження (в т.ч. перегляд сцен з насильством як посібника), надмірний шум, комунікативні технології (комп'ютер, мобільний телефон, Інтернет), що детермінують спалахи агресії та популяризують нові методи витонченого насильства (кібербулінг). Вікова різниця теж є фактором вразливості, оскільки молодшим дітям важко протистояти старшим; соціальний статус та матеріальні статки батьків деякі діти намагаються використати як важіль тиску або маніпуляції у стосунках з однолітками (залякують посадами батьків, дозволяють гратися дорогими іграшками або оргтехнікою в обмін на лояльність тощо). Наявність одного або двох факторів будь-якого контекстів є предиктором мобінгу, тобто вказує на ступінь ймовірності його виникнення. Запобіжними факторами є формування конструктивних соціальних навичок та позитивна ідентифікація «Я».

Профілактичною програмою мають бути охоплені як учні, так і вчителі. Профілактична робота з учнями щодо попередження шкільного насилля має відбуватися на трьох відповідних профілактичних рівнях. Перший рівень – загальна профілактика, адресована всім учням, що передбачає формування соціальної, комунікативної та емоційної компетентності. Другий рівень – превентивні заходи, адресовані тим учням, які складають групу ризику; передбачають корекційну роботу та більш тривале навчання. Третій рівень – корекційно-реабілітаційна діяльність, адресатами якої є жертви та агресори, спрямування на формування у них асертивної поведінки. Навантаження шкільних соціальних педагогів та психологів (а іноді їхня відсутність) не дозволяє результативно здійснювати низку видів діяльності та охопити всі категорії клієнтів. Окрім того, жодна соціальна проблема не вирішується зусиллями фахівців однієї сфери, тому для ефективної реалізації другого та третього рівня профілактики доцільна координація зусиль із залученням першого (ЦСССМ, Служба зі справ дітей, Школи соціальної реабілітації тощо) і третього секторів соціальної роботи (громадські організації). Тобто, учні, які потребують корекційно-реабілітаційної роботи, мають бути залучені до окремих програм, що здійснюватимуться поза навчальним закладом або у його межах запрошеними фахівцями. Зауважимо, що це не звільняє від роботи шкільних психологів і педагогів, але дозволяє комплексно розв'язати низку соціальних проблем із подолання мобінгу.

Не менш важливою є робота зі шкільними педагогами. Частково позицію ігнорування педагогами проявів шкільного мобінгу можна виправдати незнанням способів дієвого реагування на життєву ситуацію. Відповідно має бути розроблений чіткий алгоритм поводження у різних екстремальних ситуаціях та часові межі відповідної реакції, що є невідкладним завданням держави. Також потребує розробки система нерепресивних дисциплінарних заходів, а саме: уточнення межі компетенції педагога (а також шкільних психологів та соціальних педагогів) у ситуації хамства, а тим паче відкритого насильства (з боку учнів чи їхніх батьків).

Наступним напрямом роботи, який реально можливо здійснити в умовах освітнього закладу, – це профілактика емоційного вигорання та професійної деформації вчителів. Не можна також недооцінювати роботу з батьками, проте і недоцільно будувати профілактичну роботу лише з ними, оскільки, по-перше, батьки не можуть привити дитині більший рівень культури, ніж мають самі; по-друге, не всі батьки готові до співпраці та розуміють її значущість.

Ця стаття не вичерпує усіх проблем, пов'язаних зі шкільним мобінгом та стратегіями його подолання, що стане подальшою перспективою дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіричевська Е. Насильство в освітньому середовищі : діагностика, аналіз, стратегії подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : social-science.com.ua.
2. Насильство у школі : Аналіз проблем та допомоги, якої потребують діти і вчителі у її розв'язанні [Електронний ресурс] / [авт. кол. С. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексєєнко]. – Режим доступу : <http://www.wcu-network.org.ua>.
3. Ожійова О. М. Шкільне насильство : сутність, види, профілактика : дис. ... к. соц. наук : 27.00.04. – Харків, 2011. – 229 с.
4. ООН. Права человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org>.